

Preot dr. Cosmin Panțuru

**Patrimoniul cultural al Bisericii Ortodoxe Române
Fabric - Timișoara**

**Tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfinției Sale
IOAN SELEJAN
Mitropolitul Banatului**

*Editura ASTRA Museum
Sibiu*

2015

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PANȚURU, COSMIN

Patrimoniul cultural al Bisericii Ortodoxe Române Fabric - Timișoara /
preot dr. Cosmin Panțuru. - Sibiu : Astra Museum, 2015

Conține bibliografie

ISBN 978-606-733-119-6

726.54(498 Timișoara)

Editura „ASTRA Museum” este acreditată **categoria B în domeniile CNCS:**

*Mituri, ritualuri, reprezentări simbolice, teologie și studii religioase. Etnografie. Arte vizuale.
Arte performante. Muzeu și expoziții. Muzică și muzicologie, istoria muzicii*

Coperta 1: Catapeteasma Bisericii Ortodoxe Române din Fabric-Timișoara executată de Nestor
Iosif Bosioc și pictată de Ioan Zaicu

Coperta 4: Potir de argint aurit aparținând Parohiei Ortodoxe Române Fabric

Foto: Mile Șepețan

Consiliul Județean
Timiș

Proiect cofinanțat de Consiliul Județean Timiș

Editura ASTRA Museum

Sibiu, Piața Mică nr. 11, 550182

Tel.: 0269/202400

office@muzeulastra.ro

www.muzeulastra.ro

Tipar executat la:

Editura și Tipografia Partoș

Timișoara, Str. Zugrav Nedelcu nr. 5

Tel./Fax: 0734 99 30 20

office@tipografiapartos.ro

www.tipografiapartos.ro

Preot dr. Cosmin Panțuru

**Patrimoniul cultural al Bisericii Ortodoxe Române
Fabric - Timișoara**

2015

PATRIMONIUL CULTURAL AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE FABRIC - TIMIȘOARA

Biserica cu hramul „Sfântul Prooroc Ilie Tesviteanul” din cartierul Fabric al Timișoarei este înscrisă în lista monumentelor istorice de categorie „B” (indicativ „TM-II-M-B-06166”) făcând „parte integrantă din patrimoniul cultural național”¹. A fost prima catedrală ortodoxă românească din oraș, fiind ridicată între anii 1912-1913 de către Primăria Timișoarei, ca o obligație asumată în schimbul demolării de către aceasta a locașului de cult ortodox anterior cu același hram construit sub directa îndrumare a protopopului Vasile Georgevici (1764-1826) între 1825 și 1826. Motivul a fost unul de interes public, și anume sistematizarea orașului și îndiguirea implicită a râului Bega.

Împodobirea noii biserici cu cele necesare vieții de cult a căzut în sarcina credincioșilor Parohiei Fabric. Cea dintâi grijă a fost zugrăvirea și confecționarea mobilierului. Aceste lucrări au fost încredințate în anul 1912 celor doi artiști bănățeni: Ioan Zaicu și Nestor Iosif Bosioc³. Cel dintâi a întocmit proiectul și a executat atât pictura murală, cât și pe cea a

1 Art. 2, al. (1) din *Legea nr. 422 din 18 iulie 2001 privind protejarea monumentelor istorice, republicată*).

2 Pictorul Ioan Zaicu s-a născut în 1868 în Fizeș (Comuna Berzovia), ca fiu al lui Adam și Mariei Zaică. Urmează Școala primară din Fizeș (1875) apoi pe cea din Konigsnad. Devine ucenic (1880-1885) și apoi calfă (1885-1891) al pictorului bisericesc Filip Matei din Bocșa. Obține din partea „Fundației Gojdu” o bursă de studii la Academia de Arte Frumoase de la Viena (1892-1896). Întors în țară pictează bisericile din Nădlac, Siclău (jud. Arad); Pocioviște (jud. Bihor); Borlova și Feni (jud. Severin); Cerneteaz, Iladia, Checica-Română, Sănnicolau-Mare (jud. Timis-Torontal); Doclin (jud. Caraș); Fazecas-Vârșand, Cenadul-Unguresc (Ungaria) și altele. Moare în martie 1914, la vârsta de 46 de ani, fiind înmormântat în Timișoara, în cimitirul Parohiei Elisabetin din Strada Cosminului (cf. Rodica Vîrtaciu Medeleț, *Pictorul Ion Zaicu*, Editura Facla, Timișoara, 1979, p. 71-72; Ion Frunzetti, *Pictorii bănățeni din secolul al XIX-lea*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1957, p. 113, la Cosmin Panțuru, *Parohia ortodoxă română Timișoara-Fabric, Studiu istoric, canonic și administrativ bisericesc*, Editura Astra Museum, Sibiu / Editura Partoș, Timișoara, 2013, p. 63-64).

3 Familia Bosioc, originară din Berliște (jud. Caraș-Severin) a dat patru generații de sculptori: Nestor, frații Iosif și Iuliu, Gheorghe și Nistor. Nestor Bosioc născut în anul 1845 a avut doi fii: Iosif (n. în 1866) și Iulius (n. 14 august 1875). Sculpturile lor executate în stil bizantin, neobizantin, florentin și baroc au împodobit peste 65 de biserici din Banat, Ardeal și Oltenia Berliște, Giurgiova, Toracu Mic, Borlova, Iam, Doclin, Armeniș, Timișoara-Fabric, Timișoara Cetate, Vrâniuț, Ilidia, Milcoveni, Vărădia, Mercina, Rusova Veche, Ciortea, Biserica Albă, Ulma, Kuvin, Satu Nou, Coștei, Panciova, Alibunar, Delibrata, Râtișor, Mehadica, Becicherecu Mic. Prin opera lor ei au contribuit la evoluția artei bisericești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (Cf. Arhiva Parohiei Timișoara-Fabric - APTF - P. V. ale ședințelor din 9/22 aprilie 1912, 29 februarie/13 martie 1912; 3/16 iunie 1912; 3/16 iunie 1912, în *Protocolul ședințelor Comitetului Parohial al bisericii Sf. Ilie (1908-1913)*; Petru P. Ciurea, Constantin C. Falcă, *Cărășeni de neuitat*, Partea a II-a, Editura Eurostampa, Timișoara, 2009, p. 17-20; „Foaia Diecesană”, nr. 18 din 2/14 mai 1893, p. 7; nr. 30 din 23 iulie c. v., 1906, p. 8; nr. 2 din 1 ianuarie c.v. 1904, p. 3; Constantin Buzatu, *Comuna Becicherecu Mic, Străveche așezare timișană*, Coloana infinitului, anul X, vol. IV (nr. 63), Timișoara, 2007, p. 5, la C. Panțuru, *op. cit.*, p. 61-63).

iconostasului pentru suma de 1400 coroane; iar cel de-al doilea s-a angajat la confecționarea întregului mobilier, inclusiv a catapetesmei, cu spese de 12744 coroane (ulterior 12559 coroane⁴) și de fiecare scaun 44 coroane”⁵.

Pe lângă contractul propriu-zis „Nestor Iosif Bosioc s-a obligat de bunăvoie că dăruiește un chivot (estimat la 800 coroane), iar Ioan Zaicu a luat act obligatoriu că afară de cele licitate mai realizează două tablouri (icoane - n. n.) în valoare de 400 coroane, (execută - n.n.) pictura la chivotul dăruit de Iosif Nestor Bosioc, renovează ripizile vechi și mai dăruiește trei prăznicare”⁶.

Concret, pictura murală a bisericii realizată de Ioan Zaicu se rezumă doar la 18 icoane murale pictate în ulei pe suport de glet (acoperind doar 20% din suprafața bisericii), la 38 de icoane ale catapetesmei, două a scaunelor arhieresti și una a crucii din Sfântul Altar. Referindu-se la pictura catapetesmei, criticul și istoricul de artă Ion Frunzetti va susține mai târziu că „este o operă banală. Cu toată îndrăzneala anumitor compoziții, cu toată spontaneitatea din unele icoane, în care se vede influența icoanei populare românești, în cele mai multe din icoanele ce compun catapeteasma, Zaicu nu se ridică deasupra nivelului comun al zugravilor profesioniști, decât doar printr-o mai mare precizie academică a desenului. Ca pictură, prin neasimilarea elementelor de alfabet plastic (linie, suprafață colorată în ton local, lumină sau reflex luminos, umbră firească sau umbră purtată), suprafața icoanei rămâne doar o schemă, un decalc nedus până la capăt al realității schematizată cel mai adeseori după o concepție care nu e cea decorativă, ci una de compromis între stilul ilustrativ al decoratorilor germani de tradiție academică, și concepția iconarilor laicizanti de influență barocă, răspândiți în întreg Banatul încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. (...) Încă o viață de eforturi aspre, depuse de un om din popor pentru a se ridica la un nivel artistic înalt, se risipește din lipsa consistenței sociale a ținutului natal, din lipsa unei organizări culturale și sociale care să convină practicii artistice”⁷.

Recepția acestor lucrări a avut loc la 17 februarie 1913 (stil nou)⁸ în urma căreia „Comitetul parohial exprimă mulțumita protocolară pictorului Ioan Zaicu și sculptorului Nestor Iosif Bosioc pentru executarea lucrărilor efectuate de numiții în biserică nouă”⁹.

Biserica și implicit lucrările executate au fost sfințite provizoriu de către

4 APTF, P. V. al ședinței a VII-a din 9/22 aprilie 1912, în *Protocolul ... (1908-1913)*, f. nn.

5 APTF, P. V. al ședinței a IV-a din 29 februarie/13 martie 1912, în *Protocolul... (1908-1913)*, f. nn.

6 APTF, P. V. al ședinței a X-a din 3/16 iunie 1912, în *Protocolul ... (1908-1913)*, f. nn.

7 Ion Frunzetti, *Pictorii bănățeni din secolul al XIX-lea*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1957, p. 134-138.

8 APTF, P. V. al ședinței a II-a din 31 ianuarie/13 februarie 1913, în *Protocolul ... (1908-1913)*, f. nn.

9 APTF, P. V. al ședinței a III-a din 5/18 februarie 1913, în *Protocolul ... (1908-1913)*, f. nn.

protopresbiterul Ioan Oprea ca delegat al Preasfinției Sale, Domnul Episcop diecezan Ioan Papp în ziua de Duminică, 22 septembrie/5 octombrie 1913, ocazie cu care au fost aduse în biserica nouă toate celelalte obiecte din cea veche¹⁰.

Cei doi artiști nu au fost remunerați complet pentru munca depusă. Parohia a solicitat împrumuturi de la organismele ierarhice bisericești precum și de la unele bănci de credit pe care însă nu le-a obținut. Din această cauză Bosioc împrucesuează parohia, iar Zaicu vine cu o pretenție mai puțin obișnuită rânduielilor și vieții ecleziastice: „de a se întăbula pe intravilanul bisericii și a școlii confesionale”¹¹ aflată în imediata apropiere, cerere respinsă însă de către Comitetul parohial¹², situație în care pictorul va pretinde în schimb o despăgubire de 10.400 coroane. În urma procesului, în anul 1916, Iosif Nestor Bosioc mai avea de încasat o diferență de 13.500 coroane, fixându-se chiar termen de licitație pentru mobilierul din biserică. Pentru a scăpa de toate aceste datorii, inclusiv de cele către erezii pictorului Ioan Zaicu (care au introdus acțiune în instanță pentru ratele scadente), parohia a fost nevoită să înstrăineze în anul 1918 un imobil nou construit: „casa de chirie cu etaj” din actuala Piață Petru Maior pentru suma de 312.000 coroane.

În anul 1935 însă, are loc în biserică un incendiu în care catapeteasma și unele icoane sunt afectate. Acestea reprezentau pe Sfântul Ioan (Evanghelistul?); Nașterea Domnului; Sfântul Ioan Botezătorul și Intrarea Mântuitorului în Ierusalim. Dintre doi Sfinți Apostoli unul a fost complet ars. Sfântul Arhanghel Mihail de pe ușa diaconească și un prăznicar au avut aceeași soartă. Primele operațiuni de restaurare au constat în repararea, vopsirea și aurirea în culoarea existentă, lipirea și curățirea icoanelor vătămate de foc; confecționarea tâmplăriei artistice (demontarea părților atacate de incendiu la o înălțime de 10 m. și lățime de 2,50 m. și apoi din nou construit, aplicarea prin analogie și refacere a bucăților vechi existente cu adaus de material nou, scânduri și sperplaturi cu boltitură nouă din lemn geluit și remontarea coloanelor, capitulurilor și decorațiilor sculptate). Astfel întregul edificiu este târnosit (1936) de către episcopul Andrei Mager al Aradului.

În anul 1964 iconostasul „s-a spălat”¹³ cu ocazia celei de-a doua intervenții. Biserica este resfințită un an mai târziu de către Înaltpreasfințitul

¹⁰ APTF, P. V. al ședinței a XII-a extraordinare din 13/26 septembrie 1913, în *Protocolul ... (1908-1913)*, f. nn.

¹¹ APTF, P. V. al ședinței a VII-a din 30 aprilie/13 mai 1913, în *Protocolul ... (1908-1913)*, f. nn.

¹² APTF, P. V. al ședinței a VII-a din 30 aprilie/13 mai 1913, în *Protocolul ... (1908-1913)*, f. nn.

¹³ APTF, *Adresa Arhiepiscopiei Timișorii și Caransebeșului - Serviciul economic, nr. 1305-E din 26 mai 1966*, la C. Panțuru, *op. cit.*, p. 77.

dr. Nicolae Corneanu, Arhiepiscopul Timișoarei și Mitropolitul Banatului.

Cu prilejul ultimei restaurări din anul 1983, pictorul Irina Ignat Mardare face o descriere amănunțită a tâmplii bisericii: „Un element ce impresionează prin eleganța și măreția sa este iconostasul. Are 38 de icoane, de dimensiuni diferite, aparent egale dar cu cât se lărgesc în sus altarul, cu atât se lătesc și icoanele. Acestea sunt pictate în ulei în stil realist pe suport de lemn. Registrele superioare au reale calități artistice în compoziție și culoare. Ultimul registru însă, este pictat sau repictat mai nou (cu toate că mențin iscălitura lui Ioan Zaicu), respectiv icoanele împărătești care nu mai au farmecul icoanelor din registrele superioare. Din acest registru excepție fac icoanele de pe ușile diaconești, la care nu s-a umblat cu ocazia restaurărilor, și care, deși sunt mai degradate, sunt totuși frumoase, fiind originale. Probabil cu această ocazie a fost denaturată pictura lui Ioan Zaicu de la icoanele împărătești și icoanele scaunelor arhieresti.

În timpul incendiului din 1935 s-au degradat câteva icoane și o parte din iconostas. Piese ale ornamentației iconostasului au fost montate în alte locuri decât cele originale, iar altele erau rătăcite prin diverse sertare din subsolul casei parohiale. O icoană de pe partea sudică a iconostasului registrul IV, deci prima din dreapta a fost înlocuită; modul de executare rapidă și puținele scăpări de la reprezentările academice sunt evidente.

Numeroși factori au dus la ridicarea stratului suport, deci a pânzei de pe scândură, formând cute. Acestea au fost aduse la nivelul inițial prin injectări în spatele ridicăturilor a caseinatlui de calciu transparent și presării zonei respective.

Icoanele prezintă zone de fum, gudroane, repictări, iar pe verso tot iconostasul a fost dat cu un strat gros de fum și clei. S-au efectuat operații de consolidare și vernisarea suprafețelor pictate. Pentru punerea în valoare a iconostasului și tratarea acestuia pentru a rezista în timp s-a efectuat dezinsecția și împregnarea cu ceară de albine și colofoniu a spatelui iconostasului, îndepărtarea cu grijă a ornamentelor aurite, curățarea lor și tratarea și montarea la locul inițial, demontarea și montarea icoanelor (după ce s-au curățat, vernisat și tratat spatele), aurirea lacunelor ramelor icoanelor sau ornamentelor.

În ceea ce privește lucrările de restaurare acestea au constat în îndepărtarea stratului de fum și praf, decaparea uleiurilor, a himei cu clei; vopsirea iconostasului în mai multe nuanțe de alb; chituirea lacunelor, integrarea și completarea ornamentelor după operațiunile de demontare, curățare, tratare, vernisare, montare și completare cu schlagmetall; tratarea spatelui icoanelor și iconostasului; curățarea icoanelor, îndepărtarea

vernurilor îmbătrânite, repictări, chituiiri, injectare cu caseinat de calciu transparent și aducerea la nivel a pânzei pictate”¹⁴.

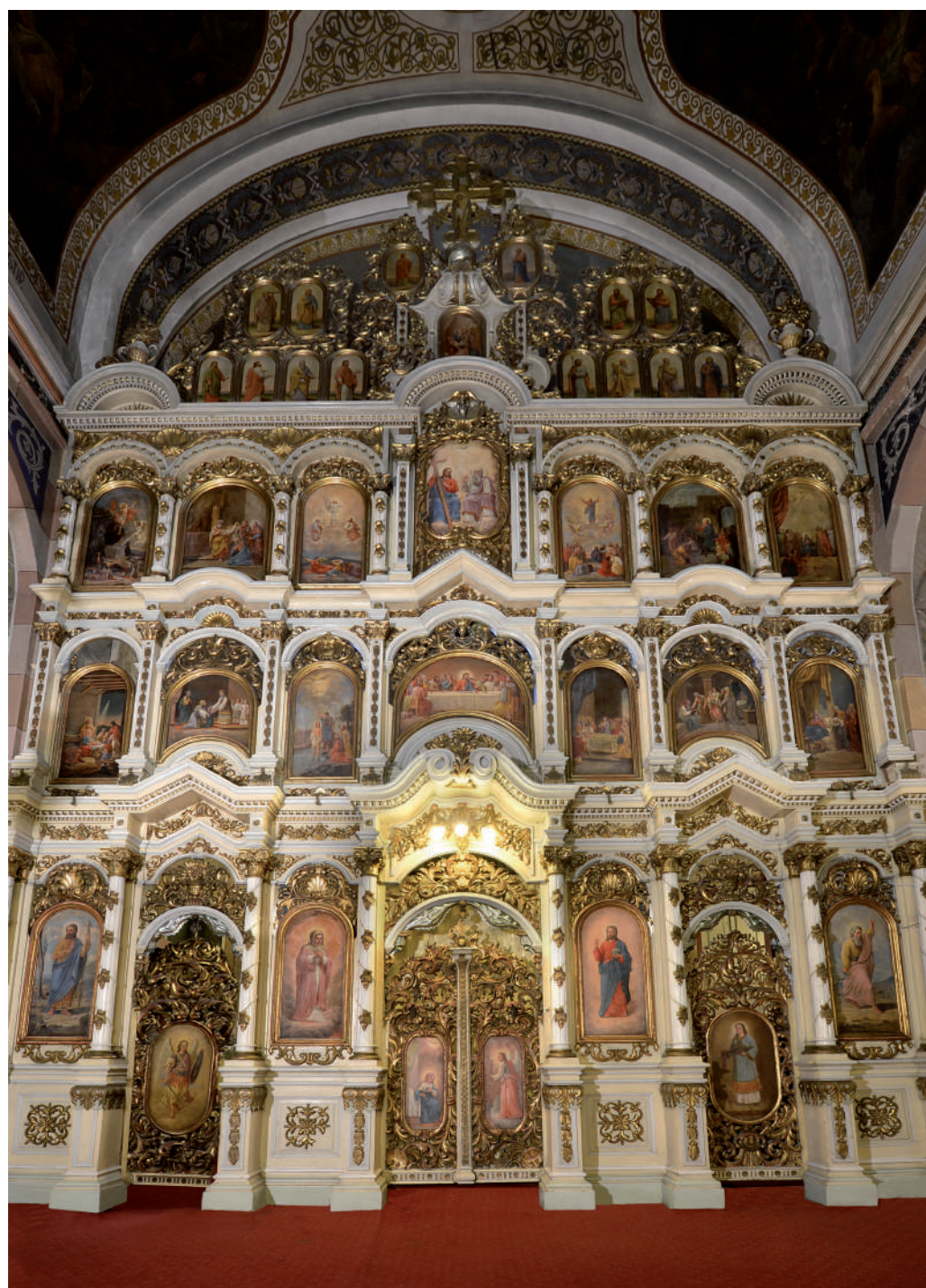
Documentația întocmită în 2015 de către expertul prof. univ. dr. Doina Mihăilescu din Timișoara estimează restaurarea întregului iconostas la valoarea de 159.695 lei.

În prezent, potrivit art. 172, al. (1)-(4) din *Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române* (2008) opera comună a celor doi artiști se încadrează în categoria bunurilor asimilate celor sacre întrucât a fost destinată prin sfințire sau binecuvântare cultului divin. Totodată aceste creații sunt prețioase, având atât o valoare artistică, precum și una istorică.

În albumul de față vom prezenta iconostasul bisericii din Fabric influențat de „Viena artistică”¹⁵. Lăsăm ca imaginile să vorbească de la sine pentru fiecare icoană și pentru fiecare element sculptat în parte.

¹⁴ APTE, Irina Ignat Mardare, *Documentație tehnico-științifică, restaurare pictură ulei și ornament zugrăveli (1981-1982)*, mss., 1983, p. 1-3, la C. Panțuru, *op. cit.*, p. 88.

¹⁵ Ioachim Miloia, *Începuturile artei românești în Banat*, în „Analele Banatului”, an 3, nr. 1, ianuarie-martie, 1930, p. 6.

Iconostasul bisericii „Sfântul Ilie” din cartierul Fabric-Timișoara
(vedere generală)

Sfântul Ioan Botezătorul

Sfântul Ioan Botezătorul
(detaliu)

Sfântul Arhanghel Mihail
(Ușă diaconească partea nordică)

Sfântul Arhanghel Mihail
(detaliu)

Fecioara Maria

Fecioara Maria
(detaliu)

Buna Vestire. Uși Împărățești

Buna Vestire. Uși Împărățești
(detaliu)

Mântuitorul Iisus Hristos

Mântuitorul Iisus Hristos
(detaliu)

Sfântul Arhidiacon Ștefan
(Ușă diaconească partea sudică)

Sfântul Arhidiacon Ștefan
(detaliu)

Sfântul Prooroc Ilie Tesviteanul

Sfântul Prooroc Ilie Tesviteanu
(detaliu)

Nașterea Domnului

Nașterea Domnului
(detaliu)

Intrarea Maicii Domnului în biserică

Intrarea Maicii Domnului în biserică
(detaliu)

Botezul Domnului

Botezul Domnului
(detaliu)

Cina cea de Taină

Cina cea de Taină
(detaliu)

Adormirea Maicii Domnului

Adormirea Maicii Domnului
(detaliu)

Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul

Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul
(detaliu)

Nașterea Maicii Domnului

Nașterea Maicii Domnului
(detaliu)

Învierea Domnului

Învierea Domnului
(detaliu)

Întâmpinarea Domnului

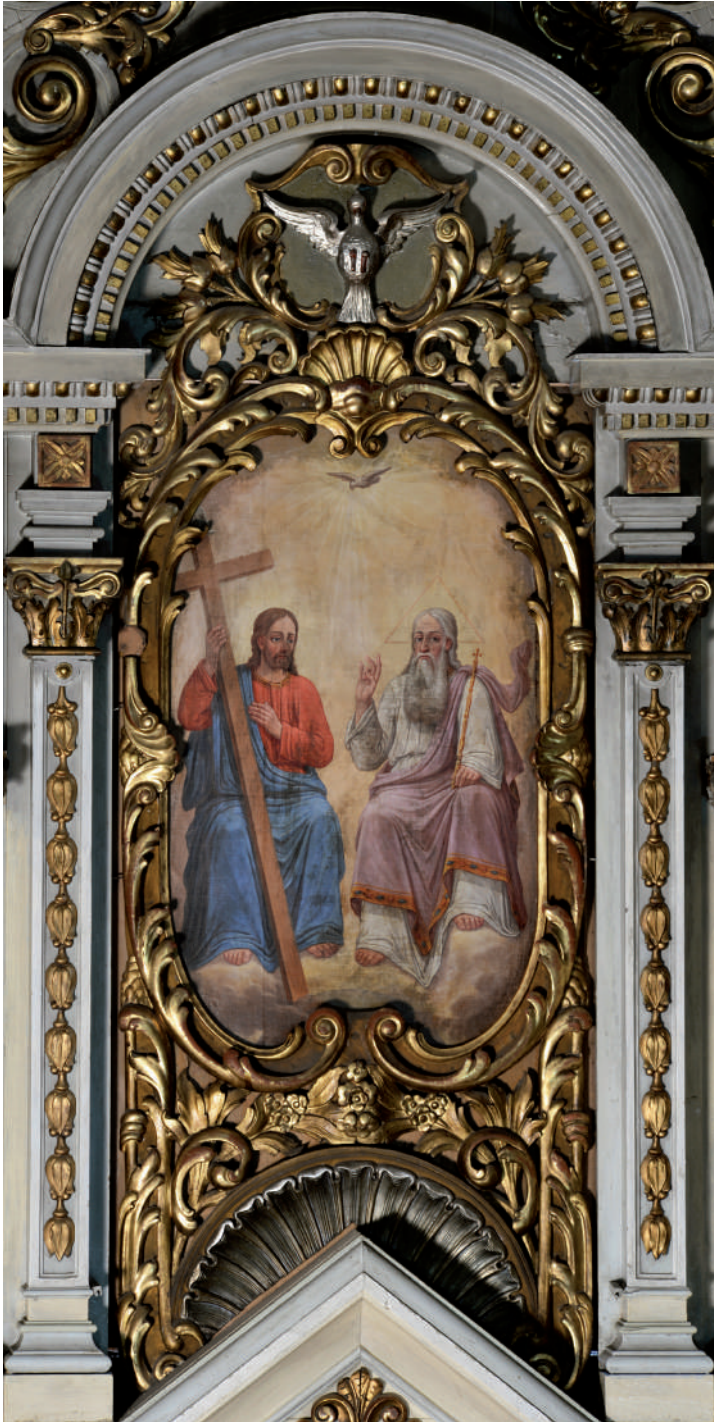
Întâmpinarea Domnului
(detaliu)

Schimbarea la față a Mântuitorului

Schimbarea la față a Mântuitorului
(detaliu)

Sfânta Treime

Sfânta Treime
(detaliu)

Înălțarea Domnului la cer

Înălțarea Domnului la cer
(detaliu)

Intrarea Mântuitorului în Ierusalim

Intrarea Mântuitorului în Ierusalim
(detaliu)

Pogorârea Sfântului Duh

Pogorârea Sfântului Duh
(detaliu)

Sfinții Apostoli, Răstignirea Domnului (Crucea cu Molenii)

și Coborârea de pe cruce

Răstignirea Domnului (Sfânta Cruce cu Molenii) și Coborârea de pe cruce
(detaliu)

Coborârea de pe cruce
(detaliu)

Sfinții Apostoli
(detaliu)

Sfinții Apostoli
(detaliu)

Sfânta Cruce
(Fața 1)

Sfânta Cruce
(Fața 2)

Maica Domnului cu Pruncul
(Scaun arhieresc – nord)

Maica Domnului cu Pruncul (Scaun arhieresc – nord)
(detaliu)

Arhiereu (Scaun arhieresc – sud)

Arhiereu (Scaun arhieresc – sud)
(detaliu)

BIBLIOGRAFIE:

Izvoare:

- *Protocolul ședințelor Comitetului Parohial al bisericii „Sfântul Ilie” (1908-1913)*, în Arhiva Parohiei Fabric -Timișoara.
- Ignat Mardare Irina, *Documentație tehnico-științifică, restaurare pictură ulei și ornament zugrăveli (1981-1982)*, mss., 1983, în Arhiva Parohiei Fabric - Timișoara.
- *Legea nr. 422 din 18 iulie 2001 privind protejarea monumentelor istorice*, republicată în temeiul art. V din *Legea nr. 259/2006* pentru modificarea și completarea Legii nr. 422/2001, publicată în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 573 din 3 iulie 2006, dându-se textelor o nouă numerotare. *Legea nr. 422/2001* a fost publicată în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 407 din 24 iulie 2001, iar ulterior a mai fost modificată și completată prin: *Legea nr. 401/2003 pentru modificarea și completarea Legii nr. 50/1991 privind autorizarea executarea lucrărilor de construcții*, publicată în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 749 din 27 octombrie 2003; *Legea nr. 468/2003 privind modificarea și completarea Legii nr. 422/2001*, publicată în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 820 din 19 noiembrie 2003; *Legea nr. 571/2003 privind Codul fiscal*, publicată în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 927 din 23 decembrie 2003.

Lucrări, studii, periodice:

- Buzatu Constantin, Comuna Becicherecu Mic, *Străveche așezare timișană*, în *Coloana infinitului*, anul X, vol. IV (nr. 63), Timișoara, 2007.
- Ciurea P. Petru, Falcă C. Constantin, *Cărășeni de neuitat*, Partea a II-a, Editura Eurostampa, Timișoara, 2009.
- Frunzetti Ion, *Pictorii bănățeni din secolul al XIX-lea*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1957.
- Miloia Ioachim, *Începuturile artei românești în Banat*, în „Analele Banatului”, nr. 1/1930.
- Panțuru Cosmin, *Parohia ortodoxă română Timișoara-Fabric, Studiu istoric, canonic și administrativ bisericesc*, Editura Astra Museum, Sibiu / Editura Partoș, Timișoara, 2013.
- Vîrtaciu Medelet Rodica, *Pictorul Ion Zaicu*, Editura Facla, Timișoara, 1979.
- ***, „Foaia Diecesană”, nr. 18 din 2/14 mai 1893; nr. 30 din 23 iulie c. v., 1906; 2 din 11 ianuarie c.v. 1904.

